

УДК 316.422.44:172

Груць Г., канд. пед. н., доц.

Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка, Україна

ФІЛОСОФІЯ КУЛЬТУРИ ВОЄННОГО ЧАСУ: МИСТЕЦТВО НА МЕЖІ БУТТЯ

Анотація. У статті розглянуто філософський вимір культури воєнного часу як простору не лише опору, а й творення нових сенсів буття. Акцентовано увагу на тому, що війна є викликом не лише для фізичного існування, а й для ціннісного ядра суспільства. Через культуру в умовах війни осмислюються межі людяності, витворюється нова етика відповідальності, трансформується розуміння свободи, гідності, ідентичності.

Ключові слова: культура, філософія культури, філософія культури воєнного часу.

Hruts H., PhD (Ped.), Assoc. Prof.

Ternopil Volodymyr Hnatyuk National Pedagogical University

PHILOSOPHY OF WARTIME CULTURE: BETWEEN SURVIVAL AND SELF-CREATION

Abstract. The article examines the philosophical dimension of wartime culture as a space not only of resistance, but also of the creation of new meanings of existence. The emphasis is on the fact that war is a challenge not only to physical existence, but also to the core values of society. Through culture, in conditions of war, the limits of humanity are understood, a new ethic of responsibility is created, and the understanding of freedom, dignity, and identity is transformed.

Keywords: culture, philosophy of culture, philosophy of wartime culture.

Культура у воєнний час перестає бути лише фоновим явищем і стає активним учасником історичного процесу. У ситуації екзистенційної загрози вона виконує роль внутрішнього тилу нації – мобілізуючи пам'ять, зміцнюючи фундамент національної ідентичності, формуючи овиди спільної мети. Як зауважує Поль Рікер, «пам'ять – це не тільки джерело історії, але й основа дії» [2]. Власне, йдеться про те, що колективна пам'ять присвоює привілей на творення більш «правдивої» правди, аніж історична, оскільки вона спирається на правду пережитого досвіду, на правду спогадів про біль і страждання, про репресії, катування, приниження, тортури, мордування.

Український досвід повномасштабної війни продемонстрував: культура не лише зберігає спадщину, передає соціальний досвід від покоління до покоління, а й ініціює культуротворчі процеси – вона окреслює рамки сенсу, коли все довкола втрачає впорядкованість, злагодженість. Слово, пісня, символ, образ – стають надпотужною зброєю, не менш важливою й дієвою за матеріальну. Адже війна з росією – це не лише війна за території, а й за культурну й мовну ідентичність. З перших днів повномасштабного вторгнення українська мова стала маркером спротиву, внутрішньої свободи й приналежності до певної спільноти. Вона – не тільки «про патріотизм», вона – про вибір бути собою.

Після 24 лютого 2022 року багато українців свідомо перейшли на українську мову – навіть ті, хто все життя говорив російською. Цей крок став не лише етичним, а й екзистенційним – жестом на межі: «Я не хочу, щоб моїм голосом говорив ворог».

Українська мова почала асоціюватися не з адміністративною вимогою чи національною прикметою, а з особистою гідністю. Це був перехід від інерції – до усвідомлення. Війна відкрила для багатьох просту істину: мовою також воюють. Нині мова стає універсальною мовою єдності: її чують у бліндажах і волонтерських центрах, на блокпостах і в лікарнях, у культурних просторах і в соцмережах. Вона – не лише з фронту, а й з тилу; не лише із села, а й із мегаполіса. Навіть ті, хто ще вагається, відчувають на собі її імпульс. Війна загострила потребу в слові, яке не бреше, не згладжує, а промовляє правду. І саме українською звучать сьогодні найщиріші тексти, пісні, свідчення. Бо це – мова болю і надії водночас.

Це засвідчує, що воєнний час стає своєрідним фільтром цінностей. Філософія культури воєнного часу дає змогу побачити, які цінності витримують перевірку трагедією, а які виявляються декоративними. Війна відсікає надлишкове, залишаючи лише екзистенційно необхідне. Цей стан можна охарактеризувати як онтологічну оголеність – коли культурні форми втрачають ритуальний блиск і постають у своїй первісній функції: зв'язку, сенсу, співпричетності, співдії.

Ганна Арендт писала: «Кожна людина здатна до зла, але культура – це спосіб навчитися діяти добром» [1]. В умовах війни, коли зло набуває системної форми, культура – чи не єдиний спосіб відстояти людське в людині. Тому творення культури здійснюється під знаком особливої відповідальності.

У воєнний час постає новий тип митця – не просто пасивного спостерігача, а безпосереднього учасника подій, свідка, активного борця, Воїна світла. Культура набуває відповідальності – не лише перед сучасниками, а й перед історією. Як зазначав Альбер Камю, «бути людиною – це бути відповідальним». І ця відповідальність у часи війни стає категорією культури: кожен акт пам'яті, кожен задокументований біль, кожне сказане слово мають непроминальне значення.

Письменники, художники, філософи, історики, фотографи, актори, музиканти, барди – стають ретрансляторами досвіду життя на межі, носіями колективного голосу. Їхній обов'язок – не допустити безмовності.

Символом такої відповідальності й жертвової участі стали поети, митці та медійники, які загинули, захищаючи Україну. Від початку повномасштабного російського вторгнення загинули 186 українських митців і 102 медійники. Ось лише кілька імен.

Гліб Бабіч – поет, автор гімну коломийської 10-ї гірсько-штурмової бригади, командир взводу. Автор понад 500 віршів, частина з яких покладені на музику. 2021 року світ побачила поетична збірка Бабіча «Вірші та пісні». Пройшов п'ять років війни та шість бойових ротацій.

Володимирович Вакуленко (відомий як Володимир Вакуленко-К.) – український літературний діяч, контролітератор, письменник, поет, перекладач – народився 1 липня 1972 року на Харківщині.

У березні 2022 року російські військові викрали його разом з сином із будинку в Капітолівці біля Ізюму. Його сина згодом відпустили, а самого Володимира не вдалося знайти навіть після того, як у вересні Збройні сили України звільнили Харківську область. Хоча рідні та друзі побоювалися, що Володимира вбили. Лише 28 листопада 2022 року експертиза ДНК підтвердила смерть письменника.

2023 року вийшла книга В. Вакуленка «Я перетворююсь... Щоденник окупації. Вибрані вірші». Цей щоденник – болючі й правдиві записи, які вів письменник від початку повномасштабного вторгнення і під час окупації Ізюма та його рідного села Капітолівки на Харківщині. Аж до викрадення рашистами, неминучість якого усвідомлював, як і те, що в нього мало шансів вижити – бо українець, бо волонтер і активіст, бо має гідність. За день до викрадення Володимир приховав щоденник під вишнею на своєму подвір'ї, заповівши батькові: «Коли наші прийдуть – віддаси».

До книжки увійшли тексти щоденника окупації, вибрана поезія Володимира Вакуленка-К. для дітей і дорослих, а також історії друзів, колег та очевидців, які занурюють у хроніку перших місяців повномасштабної війни росії проти України.

Вікторія Амеліна – письменниця, членкиня Українського ПЕН та документаторка воєнних злочинів в організації Truth Hounds. Померла 1 липня 2023 року в лікарні Мечникова у Дніпрі через важке поранення, спричинене ракетним ударом російських окупантів по ресторану в Краматорську 27 червня 2023 року. Того дня Вікторія перебувала в місті разом із делегацією колумбійських журналістів та письменників.

Артем Довгополий родом із Конотопа на Сумщині. Після навчання в університеті служив у Державній прикордонній службі України. І хоч 13 лютого в Довгополого закінчився контракт, він уже 1 березня повернувся до армії, щоб захищати Україну від російських загарбників. Робив

це у складі 58-ї окремої мотопіхотної бригади імені гетьмана Івана Виговського. Був заступником командира взводу. В одному з віршів Артем писав:

«Повернуся на землю коником,
Бо колись був неспинним вершником...»

Ці рядки молодого автора романтичні, легкі й водночас – по-філософськи глибокі. Його вірші увійшли до колективних збірок, а власної видати так і не встиг. Артем Довгополий загинув 4 серпня 2022 року в бою біля Бахмута на Донеччині.

Максим Кривцов (позивний «Далі») – поет, фотограф, війн, автор збірки «Вірші з бійниці», яка була визнана однією з найкращих українських книжок 2023 року за версією українського ПЕН. За два дні до своєї загибелі Максим Кривцов опублікував у соцмережах новий вірш, який навічно пов'язав його ім'я з фіалками.

Моя голова котиться від посадки до посадки

як перекотиполе
чи м'яч
мої руки відірвані
проростуть фіалками навесні
мої ноги
розтягнуть собаки та коти
моя кров
вифарбує світ у новий червоний
Pantone людська кров
мої кістки
втягнуться в землю
утворять каркас
мій прострелений автомат
заржавіє
бідненький
мої зміні речі та екіпу
передадуть новобранцям
та скоріше б уже весна
щоб нарешті
розквітнути
фіалкою...

Це лише кілька імен із новітнього «Розстріляного Відродження». Постаті митців перетворилися на культурні архетипи сучасності – символи того, що слово й учинок можуть бути неподільними.

Варто також зауважити, що філософія культури воєнного часу виступає як проєкт майбутнього.

Попри трагічний характер війни, її культурний вимір має проєктивну силу. Культура не тільки фіксує теперішнє, вона уявляє і формує майбутнє. Війна може породити не тільки руйнацію, а й відродження – з новими сенсами, з оновленим баченням себе у світі.

На цьому наголошує й Мішель Фуко, коли стверджує: «Суб'єкт твориться в акті спротиву» [3]. У цьому контексті філософія культури воєнного часу – це філософія становлення нового суб'єкта, здатного не тільки вистояти, але й творити.

Отже, філософія культури воєнного часу – це не про естетику чи збереження форм, а про етику виживання, правду свідчення, силу пам'яті й відповідальність перед майбутнім. Це намагання витворити сенс там, де панує абсурд. Культура в умовах війни – не втеча, а інструмент внутрішнього спротиву й самотворення. І пам'ять про тих, хто говорив від імені нації до свого останнього подиху, – це вже не лише естетика чи мораль, а метафізика нашої сучасності.

Джерела та література

1. Арендт Г. Становище людини.
2. https://shron1.chtyvo.org.ua/Arendt_Hanna/Stanyovysche_liudyny.pdf
3. Рікер П. Сам як інший / Пер із фр. К.: Дух і літера, 2002. 458 с.
4. Фуко Мішель. Наглядати й карати. Народження в'язниці. В-во: Клубук. 2023. 452 с.

УДК 321

Крисков А., д. істор. н., проф.

Тернопільський національний технічний університет імені Івана Пулюя, Україна

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ТРАНСФОРМАЦІЮ УКРАЇНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Анотація. Українське суспільство вже понад десять років живе у стані неоголошеної війни. Цей час став періодом завершення формування української громадянської ідентичності, поширення домінування української мови та делегітимізації радянської спадщини.

Ключові слова: війна, українське суспільство, ідентичність, мова, трансформація.

Kryskov A., Dr. of Sc. (History), Prof.

Ternopil Ivan Puluj National Technical University, Ukraine

THE IMPACT OF THE WAR ON THE TRANSFORMATION OF UKRAINIAN SOCIETY

Abstract. Ukrainian society has been living in a state of undeclared war for over a decade. This time has been a period of completion of the formation of Ukrainian civic identity, the spread of the dominance of the Ukrainian language, and the delegitimization of the soviet legacy.

Keywords: war, Ukrainian society, identity, language, transformation.

Російсько-українська війна принесла українцям величезних страждань, завдала катастрофічних збитків економіці, інфраструктурі та довкіллю. Водночас вона істотно вплинула на соціальні структури та соціальні процеси, підтверджуючи те, що воєнні потрясіння здатні не лише руйнувати існуюче, а й сприяти певним позитивним соціальним змінам.

Ще десять років тому українське суспільство перебувало у стані невизначеності, у процесі хаотичних перетворень із незрозумілим вектором розвитку, то станом на сьогодні, внаслідок спротиву повномасштабній агресії, суспільство чітко визначилося на користь європейського цивілізаційного курсу. Цілковито зникла амбівалентність суспільних настроїв, відбулася остаточна делегітимізація радянської спадщини. Більшість суспільства підтримує демократію (53%), проте у воєнних умовах більшість (73%) вважає авторитарні методи правління цілком допустимими.

Варто зазначити, що саме у період найбільшого потрясіння основ державності, сформувалася і домінує національно-громадянська ідентичність. Сьогодні близько 75-80% громадян України ідентифікують себе передусім як громадяни України, а не як мешканці певних регіонів, поселень і громадян колишнього сср, хоча першість регіональної самоідентифікації не заперечує відчуття належності українців до нації і держави загалом. Також понад 80% опитаних влітку 2024 р. назвали українську мову мовою повсякденного спілкування.

Водночас війна призвела до виникнення нових ліній розколу між соціальними групами, які у повоєнний період можуть загрожувати серйозними напруженнями і конфліктами. Ці процеси сьогодні потребують уважного аналізу і передбачення, зосередження уваги соціальних інститутів, адже частка тих, хто вважає, що різниця у доходах між різними групами населення є великою – майже 49% опитаних.

Досягненням можна вважати подолання безсуб'єктності України. До війни українці часто знецінювали суб'єктність своєї держави у міжнародній політиці. Сьогодні ж Україна є активним гравцем світової політики і сприймається як вагомий і активний її суб'єкт.